

FERENCZI GÁBOR

**BALÁZS GÉZA (SZERK.): JELENTÉS A MAGYAR NYELVRŐL 2016–2020
(öt év szavaival és kifejezéseivel)**

Petöfi Kulturális Ügynökség, Budapest, 2021. 272 lap

Roppant időszerű felismerés, hogy a magyar nyelv az elsődleges – természeténél fogva pedig egyedülálló – nemzetösszetartó erő, ennél fogva az összmagyarság megmaradásának lehetőségét hordozza. E felvetés lényegét megragadva a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport két évtizede gondosan figyeli, elemzi a magyar nyelv állapotát, és Balázs Géza szerkesztésében ötévente kiadvány formájában számot ad róla.¹ A Petöfi Kulturális Ügynökség Kazinczy Műhelye az említett kutatócsoporttal való szakmai együttműködés révén 2021-ben *Jelentés a magyar nyelvről 2016–2020* címmel – szinte már a hagyománynak megfelelően, immár negyedik alkalommal – a magyar nyelv állapota iránt érdeklődők körében figyelemre méltó kiadványt jelentetett meg.

A kiadvány felépítésére, tartalmára vonatkozóan hasznos sorvezetőül szolgál a Pölcz Ádám írta *Előszó – egy két évtizedes cselekvési program kapcsán* (7–8). E bevezető írás többek között világossá teszi, hogy a kiadvány nem pusztán egy tanulmánykötet. A szerzők figyelme kiterjed az elmúlt öt év nyelvtörténeti kutatásaira, és a mai magyar nyelv szintjeinek vizsgálatára a hangzó beszéd-től a szókincsen, a frazeológián át a stílusig, számos példát hozva a sokak által ismert

élőnyelvi kifejezésekből s a kortárs irodalmi fordulatokból. Mindezt színesebbé teszi, hogy nem pusztán az anyaországra vonatkozó, hanem ennél átfogóbb, Kárpát-medencei áttekintést kap az olvasó, hiszen számos hazai (budapesti, egri, nyíregyházi) nyelvész munkája mellett jó néhány határon túli (ungvári, adai, újvidéki, kassai, kézdivásárhelyi, lendvai) kolléga tollából származó tanulmány is helyet kapott a kiadványban. A kötet végén pedig olyan írásokat találunk, amelyeknek célja az elmúlt öt év nyelvi, nyelvhasználati tényeinek összegző dokumentálása.

A tanulmányok élén – azoknak mintegy átfogó bevezetéseként – áll Balázs Géza *Jelentés a magyar nyelvről, 2020* című összegző munkája (9–26). A szerző először a nyelvre, nyelvhasználatra vonatkozó tevékenységeket (nyelvi tervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés, nyelvvédelem) definiálja, majd felvázolja azokat a nyelvi, nyelvhasználati területeket (hangrendszer, nyelvtan, szókészlet, szövegértés és -alkotás, idegen nyelvi hatás, nyelvi magatartás) amelyek esetében nagyobb ívű, rendszerszerű változás figyelhető meg. A tanulmányban külön alfejezet foglalkozik a Trianon okozta magyar nyelvi

¹ Az eddig megjelent kötetek: *Jelentés a magyar nyelvről 2000–2005*. Akadémiai Kiadó, 2005.; *Jelentés a magyar nyelvről 2006–2010*. Inter – Magyar Szemiotikai Társaság, 2010.; *Jelentés a magyar nyelvről 2010–2015*. Inter, 2016.

szétfejlődéssel és hatásaival, a sajtó- és médianyelv, illetve a hibridnyelv kérdéseivel, a kommunikációt és kultúrát érintő időszerű nehézségekkel, illetve a laikusok körében „öröközödnék” mutatkozó nyelvészeti témakörök egyikével, a finnugor nyelvrokonság létjogosultságával. A fejezet végén nemcsak az utolsó öt év, hanem az eddigi húsz év *Jelentés*-kiadványai tapasztalatának összegzését kapja az olvasó, tételesen felvázolva a magyar nyelvi kultúrát érintő főbb pozitív és negatív tendenciákat.

A kötet következő nagyobb tematikus egysége két nyelvtörténeti tanulmányt foglal magába. Az egyik ezek közül Buvári Márta *Az ismeretlen magyar nyelv – Őstörténeti töprengés szókincsünk összetétele alapján* című írása (29–38). Felveti, hogy őstörténetünk továbbra is tisztázásra szorul, s bemutatja röviden a szakirodalomban fellelhető négy fő elméleti konstrukciót. Figyelembe véve néhány etimológiai szótárnak (EtSz., CzF., TESz.) eredet szerinti csoportosításait, illetve Sára Péter rokonításait, az „urál kori”, a „finnugor kori”, az „ugor kori”, továbbá a türk kapcsolatú (török), végül az ismeretlen eredetű szócsoportok közötti mennyiségi, majd végül minőségi kérdések megvizsgálása révén vonja le meglátásait a szerző. Ezek közül – kellő mértékű komplexitása révén – egyet feltétlenül érdemes kiemelni. „Véglegesnek tekinthető őstörténetünk az az elmélet lesz, amely összhangba hozható az összes nyelvi adat genetikájával, az antropológiával, a régészettel, a néprajzi és zenei rokonsággal, a történeti forrásokkal és nem utolsósorban a saját nemzeti tudatunkkal és más népek emlékezetével” (37–8).

A másik szakcikk Zelliger Erzsébet a *Rovás kutatás 2016–2020* című áttekintése (39–46). Súlyos, de helyénvaló felvetéssel indít a szerző: a téma évtizedekig az „elszigeteltség és a gyanakvó elutasítás” állapotában volt (39). Majd felvázolja, hogyan vette kezdetét a rovás kutatásnak a napjainkban tapasztalható megerősödése – részben módszertani megújulása – a korábbi próbálkozások után, mely konferenciák és új kiadvány(sorozat)ok járultak hozzá az eddigi tudományos sikerekhez, illetve azt, milyen formákban és felületeken juthatnak el a kutatási eredmények az érdeklődők szélesebb köréhez a mindennapokban (oktatás, helységnevtáblák, szépirodalom stb.).

A mai magyar nyelv témakörébe illeszkedve kilenc tanulmány került a kötetbe. Ezek közül az első Buvári Márta írta *A kiejtés helyzete napjainkban* címmel (49–53). E rövid összefoglalás a 20. századi előzmények taglalása után megállapítja, hogy az utolsó öt évben a korábban megindult „káros folyamatok folytatódtak” (49), amelyek közül két – egymással összefüggésben álló – jelenséget külön kiemel: mégpedig a beszéd gyorsulását és a hangképzés pontatlanságát (konkrétan a beszédhangok összemosisát). Ez utóbbihoz kapcsolódóan a figyelem a köz-, illetve a tájnyelvi magánhangzórendszerrel érintő változások fő csapásvonalára, az egyes hangtani helyzetben lévő magánhangzóknak az *ë~e~á* tengelyen zárt-nyílt irányba való tendenciózus elmozdulására irányul, eseti megfigyelésekre építve. A tanulmány végül néhány szupraszegmentális elemre (hanglejtésre, hangsúlyra) vonatkozó hibás nyelvi gyakorlatot is taglal.

Az elemzések sora Minya Károly *Az okos- előtagú összetételek szemantikai vizsgálata* című írásával folytatódik (54–64). A tanulmány világossá teszi, hogy a kétagú jelentéssűrítő összetételek sorában az N+N típusú (pl. *boldogságtérkép*), illetve az ADJ+ADJ (pl. *balliberális*) mellett legalább három alcsoportja különíthető el az ADJ+N típusúaknak. A tisztán minőségjelzős (pl. *álcivil*) és a folyamatos melléknévi igenevet tartalmazó előtagú összetételek (pl. *állófogadás*) mellett külön figyelmet érdemelnek egy harmadik csoportba tartozó összetételek, az ún. *okos-* előtagúak (*okosóra, okostelefon* stb.), amely csoport szavai még nincsenek szótározva. Ezek szerkezeti vizsgálatára és lajstromba vételére, végül az összetételi típus elliptikus transzormációs módszerrel való elemzésére tesz kísérletet a tanulmány.

Horváth Péter *Csurom, fülik, télvíz, vajmi – a magyar szókészlet „kövületei”* című, alaposan kidolgozott munkájában (65–80) egy, a nyelvtudomány által alig kutatott területtel, az egyedi kötött morfémák kérdéskörével foglalkozik részben mennyiségi (mintegy 900 eddig összegyűjtetlen morféma számbavétele), részben minőségi szempontból (e „kövületek” definiálása, alaktani besorolása, szófajtnai hovatartozása, eredet- és jelentésmeghatározása). A szerző meglátása szerint az egyedi kötött morfémák jelenségének létrejöttét nem feltétlenül az elavulás eredményezi. Ebben „közrejátszhat az ikerítés, a részfordítás, az elhomályosulás, illetve a tükörfordítás (pl. *gyanúper* < latin *causa suspicionis*) vagy a lexikalizáció (egy szószerkezet tagjainak összeforrása, pl. *kard élére hány* > *kardélre hány*)” (77). A jelenség ismérve pedig az, hogy „egyetlen kör-

nyezetben (igezőtő, toldalék, másik tő vagy szócsoport mellett) jelenik meg, de gyakorlatilag két vagy akár három másik elemhez is társulhat” (77).

Balázs Géza önálló tanulmányban mutatja be az utóbbi időszakban megjelent, különféle típusú, egynyelvű szótárakat (*Szótárírodalmunk néhány darabja*, 81–98). A magyar szépiroi szótárírodalom felvázolása után elsőként a 2017-ben kiadott *Arany-szótár – Arany János költői nyelvének szókészlete* című munkájának tartalmáról, mennyiségi mutatóiról olvashatunk bővebben (I–III., Beke József, Anyanyelv-ápolók Szövetsége), majd a 2019-ben megjelent *Bánk bán szótár (Katona József Bánk bán című drámájának szókészlete*. Beke József, szerk. Balázs Géza, Anyanyelv-ápolók Szövetsége – Inter) kap külön figyelmet hasonló szempontból megközelítve, s együtt szemlélve a Pásztor Emil gondozásában kiadott *Toldi-szótárral* (Tankönyvkiadó, 1983). Ezután két székely tájnyelvi tematikájú szótárt, a Sántha Attila szerkesztésében megjelent *Bühnagyszékely szótárt* (Előretolt Helyőrség Íróakadémia, 2018), majd az egy évvel később napvilágot látott *Székely szótár küssebb s nagyobbacska gyermekeknek és cinkáknak* (Előretolt Helyőrség Íróakadémia, 2019) című olvasókönyvet mutatja be a szerző. A sort a 2020-ban megjelentetett *Karantén-szótár – Virális tartalom* (Veszelszki Ágnes, Interkulturális Kutatások Kft.) rövid ismertetése zárja.

Kótis Nikoletta *Nyelvhasználat a Facebookon* (99–109) című összefoglaló munkája elének tárja napjaink egyik legismertebb közösségimédia-felületének nyelvhasználati sajátosságait, szokásait. Elsődleges szempontként említették a le-

egyszerűsített és gyors kommunikációra való törekvés, de nagy népszerűségnek örvendenek a könnyen észrevehető, szándékosságában megkérdőjelezhető hibákat tartalmazó posztok. E helyesírási és nyelvtani hibák, tükörfordítások – a „költői” szabadságra hivatkozva – olykor szándékosan mulatságosak is lehetnek. Szó esik a nyelvművelők Facebookon való tevékenységéről. Végül az emotikonok használatát járja körül a tanulmány nyelvtörténeti megközelítésből.

Szűts Zoltán *A magyar digitális világ nyelvstratégiai kihívásai* (110–7) című írásában felvázolja, hogy meglátása szerint a jelenkor változásait leginkább az új kommunikációs technológiák és a digitális kultúra eredményezi, ezért írásában egy olyan narratívát tár az olvasó elé, amelynek fókuszában a digitalizáció és az online lét hatásai vannak. Mindez egy komplex ökoszisztéma, a VUCA létrejöttét eredményezte. Összefoglalóan a szerző úgy véli, hogy „az elkövetkezendő időszakban olyan magyar digitális nyelvstratégiára van szükség, amely egyszerre veszi figyelembe a digitalizáció hatását és a VUCA világának jellemzőit, miközben a magyar nyelv előtt álló lehetőségekre és kihívásokra figyel” (110).

A soron következő tanulmányt – amelynek címe: *Szállóigék a politikai-közéleti kommunikációban (2016–2020)* – Pölcz Ádám írta (118–32). A szerző az elmúlt öt év számos, interneten fellelhető szállóigéjét mutatja be s dokumentálja. Példaként álljon itt néhány közülük: *A segítséget kell odavinni, és nem a bajt idehozni* (Orbán Viktor, 2018. december 18.; 122); *Elvesztette közpénz jellegét* (Országgyűlés, 2016. február 29.;

123); *A család az család* (126); *Vigyázzunk egymásra!* (2020; 128) stb. Joggal merül fel a kérdés: nevezhető-e ezen alakulatok szállóigének, majd a szerző megállapítja, hogy az említett példák megfelelnek a velük szemben támasztott elvi kritériumoknak, ismerjük szerzőjüket, történelmi környezetüket, laza jelentésintegrációval bírnak, és olyan megnyilatkozásokról van szó, amelyek közéleti szereplők adott ügyeihez köthetők. A felvonultatott nyelvi fordulatok főként a migrációs politikához, a családpolitikához, a koronavírus-járványhoz és az ezekkel kapcsolatos nemzeti konzultációs folyamatokhoz kötődnek.

A mai magyar nyelv témakörébe illeszkedő utolsó két tanulmány Balázs Géza szerzeménye. Ezek közül az első a gyűlöletbeszéd kommunikatív szerepével foglalkozik (*Az agresszív kommunikáció új köntösben: gyűlöletbeszéd*; 133–60). A tanulmány világosan rámutat e jelenségnek a rendszerváltás kori közéletben való felbukkasására, majd későbbi megerősödésére – mindemellett a magyar néplélekre vonatkozóan történeti perspektívában láttatja a problémakört. A fogalom meghatározási lehetőségeit a nyelvi forma és annak konnotációja felől közelíti, majd számos példát sorakoztat fel, amelyeket aztán tematizál. A tanulmány egy konkrét gyűlöletbeszéd-kutatás tapasztalatait is felvázolja (Pál Gábor, 2012), majd e nyelvi megnyilvánulási forma korlátozhatóságának kérdését, az ellene irányuló társadalmi törekvéseket, kampányokat vizsgálja, s végül előtárja az interneten fellelhető gyűlöletbeszéd sorának valós példáit.

A másik, egyben fejezetzáró tanulmány a stilisztikai kutatások ille-

tékességi körébe tartozik (*A kortárs magyar irodalom néhány stílusjellemzője*; 161–75): azokat a – posztmodern gyűjtőfogalmába besorolható – közös stílusjellemzőket mutató nyelvi jelenségeket veszi számba, amelyek a mai magyar irodalmat kifejezetten jellemzik, s több műre is kiterjednek. A felvonultatott példaanyag meglehetősen bőséges. A vizsgálathoz az idézetek az alábbi prózáíróktól erednek: Temesi Ferenc (1949), Podmaniczky Szilárd (1963), Egressy Zoltán (1967), a partiumi-erdélyi Vida Gábor (1968), Grecsó Krisztnán (1976), Hartay Csaba (1977), Nyelvész Józsi (Nebehaj Viktor, 1980). Az összegyűjtött anyagot az alábbi szövegtani-stilisztikai eljárások szerint csoportosította a szerző: „1. A tudományos irodalom hatása a szépirodalomra, és viszont, 2. Az alkotásfolyamatra, stílusra való reflektálás, 3. A narráció problematikája (az elbeszélés nehézségeinek feltárása, metanyelvi utalások), 4. Az elbizonytalanítás, megkérdőjelezés, kizökkentés, 5. A párbeszéd (elmesélésének) nehézségei, 6. Az elbeszélői nézőpont váltakoztatása, 7. Írói-irodalmi nyelvművelés, 8. Nyelvi sajátosságok” (162).

A következő nagy tematikus egység – *Nyelvi tájképek* címmel – hat külhoni nyelvész szakember tanulmányát fogja egy csokorba. A Kárpát-medencei kitekintések sorát Máté László *Korparancs: paradigmaváltás* című tanulmánya nyitja meg (179–86). A felvidéken élő magyar kisebbség demográfiai adatainak rövid áttekintése után az elmúlt időszak azon kisebbségpolitikai intézkedéseire tér ki, amelyek e közösséget hátrányosan érintették, majd a területi autonómia kérdését járja körül. Megállapítja, hogy a kisebbségi nyelvi jogalkalmazás te-

rületén számos hiányosság figyelhető meg, majd a kisebbségi oktatás és kultúrra kapcsán tapasztalható nehézségekre, illetve a szlovák államnak a magyarellenes nemzetállami politikájára irányítja a figyelmet. Kiemeli, hogy a magyar állam jelentős támogatásban részesíti a felvidéki őshonos kisebbséget, s a cél nem lehet más, mint a saját identitás (nyelv, család, közösség) megőrzése.

A kárpátaljai (ukrajnai) szerző, Tóth Mihály *Változások a nyelvpolitika területén Ukrajnában (2014–2020)* címmel írt tanulmányában (187–92) az ukrajnai magyar kisebbséget érintő nyelvpolitikai változásokat tekinti át. Sorra veszi az említett időszak valamennyi, a magyar kisebbség nyelvhasználatára számottevő hatással lévő ukrán törvényt: a belőlük leszűrhető tapasztalatok mind abba az irányba mutatnak, hogy a kisebbségi nyelvhasználati tér erőszakos beszűkítése révén a kárpátaljai magyarság jelentős mértékű asszimilációs nyomással találja szembe magát, s a kérdésben a jogorvoslat egyelőre beláthatatlan ideig várat magára.

Már Orsolya erdélyi (romániai) szerző röviden összegzi, hogyan alakult a nyelvi tájkép az elmúlt néhány évben a Székelyföldön (*A nyelvi tájkép alakulása a 2015–2020 közötti időszakban Székelyföldön*; 193–5). A terminus tisztázása után megállapítja, milyen alapfunkciókkal bírnak e feliratok, táblák, s használatukban újabban milyen típusú tendenciák mutatkoznak.

Avajdasági (szerbiai) magyarkisebbségi nyelvpolitikai helyzetével két eltérő tematikájú írás is foglalkozik: Hódi Éva *A nyelv és a nyelvművelés jelen helyzete a Vajdaságban* című tanulmányában (196–200) megállapítja, hogy az elmúlt

öt évben a magyar nyelv hivatalos jogi helyzetére, illetve használatának lehetőségére vonatkozóan nem történt olyan lényegi változás, amely a helyi magyar közösséget érintette volna. Azonban üdvözlendő tényként említi, hogy a kedvőtlen helyzet ellenére a helyi magyarság körében a nyelvművelésnek nagy hagyománya van. Ennek részleteibe enged betekintést az összefoglaló.

A másik tanulmány Molnár Csikós László tollából származik: *Vajdasági helységnévtáblák – A vajdasági magyar helységek használata a Trianon utáni időszakban* (201–7). A szerző a címben megjelölt témát a két világháború közötti és utáni időszak nyelvpolitikai irányvonalába ágyazva be a főbb csomópontok szerint arra mutat rá, hogyan alakult a Magyar Nemzeti Tanács által irányított helységnévrendezés az ezredforduló után, hogyan véleményezte, s milyen javaslatot tett a témában a Földrajzinév-bizottság, majd milyen gyakorlat alakult ki – s milyen nehézségek mutatkoznak – a meglévők mellett az új helységnévtáblák felirataira vonatkozóan.

A témakör záró tanulmánya a szlovéniai magyarság helyzetébe ad betekintést: Zágorec-Csuka Judit (Muravidék, Szlovénia) tanulmányában összefoglalja az elmúlt öt év helyi anyanyelvpolást érintő fontosabb történéseit, irányait (*A szlovéniai magyarság anyanyelvpolásának helyzetképe 2015–2020*; 208–16). Kitér a magyar nyelv napjának a muravidékiek körében való megünneplésére mint anyanyelvpolási mozgalomra. Felvázolja röviden a helyi magyar nemzetiségnek a magyar nyelv megőrzése érdekében végzett ösztöndíj-politikáját, majd a különféle tévé- és rádióadón megvalósuló nyelvművelő tevékenységbe ad betekin-

tést. Külön kiemeli a kétnyelvűségi iroda létrehozását s annak helyi jelentőségét. Az összefoglaló záró sorait érdemes szerint idézni: a magyar nyelvnek minden kontaktushelyzetben való használata „nem nyelvstratégiai kihívás, hanem a nyelvi térvésztesünk elleni küzdelem, nyelvésztés és nyelvmegtartás egyszerre, az optimista jövőképünk és a bizakodó magyarságképünk része” (215).

A kiadvány utolsó tematikus egysége – mintegy függelékként – három, nyelvhasználatra vonatkozó dokumentumot tartalmaz. Az elsőben Balázs Géza az elmúlt öt év magyar nyelvi kultúráját érintő eseményeit összegzi (*Beszámoló a magyar nyelvi kultúra eseményeiről 2016–2020*; 219–33); a második – amely szintén az ő szerzőségével látott napvilágot – az imént említett időszakban rögzített új szavakat és kifejezéseket veszi jegyzékbe (*Új szavak, kifejezések. Nem szótárazott szavak tárháza 2016–2020*; 234–65). A harmadik s egyben kötetzáró összefoglalás Simsa Tünde munkája: ez lényegében egy praktikus infojegyzet, amely az országgyűlési képviselők tájékoztatása céljából született (*A magyar nyelv védelme. Infojegyzet 2019/16., Országgyűlés hivatala*; 266–9).

Zárásként álljon itt a kiadvány előszavában található ajánlás. „A Petőfi Kulturális Ügynökség Kazinczy Műhely Programigazgatósága azzal a szándékkal bocsátja a nagyközönség elé a jelen kiadványt, hogy a nyelvi változások rögzítése mellett a kapott eredmények felhasználásával cselekvésre ösztönözze az illetékeseket: nyelvészeket, nyelvhasználókat és döntéshozókat egyaránt. Mert a magyar nyelv ügye közös ügyünk, megmaradásunk egyik záloga. Kezeljük hát ekképpen!” (8).